

TARİH TETKİKLERİ DERGİSİ

JOURNAL OF HISTORICAL STUDIES

Cilt/Vol.: 1-Sayı/Issue: 1
Haziran 2023/June 2023

Başvuru/Submitted: 1 Haziran/June 2023
Kabul/accepted: 16 Haziran/June 2023

<https://tarihtetkikleri.com>

DOI Number: 10.5281/zenodo.8048500

Araştırma Makalesi

Altı ayda bir yayınlanan hakemli, tarih dergisi
A refereed history journal published every six months

Askerî Tarih Belgelerine Göre Van'da Ermeni İsyanı Günlüğü*

Güzin ÇAYKIRAN**

Özet

Van, coğrafi konumu itibarıyla İran'a sınır ve kuzeyden Rusya'ya yakın bir vilayetti. Ayrıca vilayet merkezi, Ermeni nüfusunun en yoğun olduğu yerleşim yerlerinden biriydi. Dolayısıyla coğrafi konum ve nüfus faktörü Ermenilerin Van'da kolayca teşkilatlanmasına olanak tanımıştı. Bunun bir sonucu olarak da Osmanlı topraklarında Birinci Dünya Savaşı başladığı zaman vilayet dâhilinde bulunan Ermeniler topyekûn isyan etmişti. İsyan ilk olarak Aralık 1914'te Van'ın çeşitli bölgelerinde başlamış ve çevreden Van şehrine doğru yayılmıştı. Nitekim Van'da 20 Nisan 1915'de Ermeniler, Müslüman mahallelerine ateş açarak isyanı başlatmışlardı. Ermenilerle Osmanlı birlikleri arasında 26 gün şiddetli müsademeler olmuştu. Bu müsademeler sırasında Müslümanların birçoğu katledilmişti. Arşiv belgelerine göre 17 Mayıs 1915'te Ermenilerin Van merkezde tatbik ettikleri bu katliamı tarih işitmemişti. 17 Mayıs'tan 18 Mayıs akşamına kadar Müslümanlara yönelik *sahne-i kıtal* devam etmiş ve Van'dan kaçamayan Müslümanların birçoğu baltalar ve testerelerle parça parça edilerek katledilmişti. Neticede 20 Mayıs 1915'te de Rus müfrezeleri Van'a girmişlerdi. İşgalle birlikte Van'dan yaklaşık 100.000 Müslüman da mülteci durumuna düşerek Bitlis istikametine göçe başlamıştı.

Çalışmada Ermenilerin Van şehrinde başlattıkları isyan, askerî tarih belgeleri (harp raporları) ışığında *gün gün* ele alınacak ve bu isyanın Müslümanlar ve Ermeniler üzerindeki etkileri ortaya konulacaktır. Çalışmanın ana kaynaklarını, Milli Savunma Bakanlığı Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Arşivi'ne ait belgeler, Ermenice kaynaklar ve literatürde yer alan çeşitli çalışmalar oluşturacak ve bu çalışmalar, mukayese yöntemiyle analiz edilerek çalışma ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Van Vilayeti, Ermeni Komiteleri, 1915 Van İsyanı, 24 Nisan 1915, Ermeni Sevk ve İskânı, 1915 Olayları.

The Armenian Revolt in Van: Insights from Military History Documents

Abstract

Due to its geographical location, Van was a province bordering Iran and in close proximity to Russia from the north. Additionally, the provincial centre had one of the highest Armenian populations among settlements. Consequently, the geographical location and population factor facilitated the easy organization of Armenians in Van. When the First World War broke out in the Ottoman lands, the Armenians in the province initiated a mass revolt. The rebellion initially started in various parts of Van in December 1914 and spread from the surrounding areas to the city of Van. On April 20, 1915, Armenians began the rebellion in Van by opening fire on Muslim neighbourhoods. Fierce battles between the Armenians and Ottoman troops lasted for 26 days. During these battles, numerous Muslims were massacred. According to archival documents, the massacre committed by Armenians in

* Bu çalışma, 26-27 Mayıs 2022 tarihlerinde, Türk Tarih Kurumu tarafından Van Yüzüncü Yıl Üniversitesinde düzenlenen "Van'da Katliam, Yıkım ve İşgal: Tehcire Giden Yol" adlı sempozyumda bildiri olarak sunulmuştur.

** Dr., Askerî Tarih Uzmanı; Milli Savunma Bakanlığı Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Arşivi (ATASE), guzincaykiran@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-8524-8405.

the centre of Van on May 17, 1915, was unprecedented in history. From May 17 until the evening of May 18, the massacre of Muslims continued, and many Muslims who were unable to escape from Van were brutally slaughtered with axes and saws. Finally, on May 20, 1915, Russian detachments entered Van. As a result of the occupation, approximately 100,000 Muslims from Van became refugees and started migrating towards Bitlis.

In this study, the daily progression of the rebellion initiated by the Armenians in the city of Van will be examined, shedding light on military history documents (war reports), and the impact of this rebellion on both Muslims and Armenians will be revealed. The primary sources of the study will be the documents belonging to the Archives of the Ministry of National Defence Archives and Military History Department, Armenian documents, various studies in the literature, and these sources will be analyzed using a comparative method.

Keywords: Van Province, Armenian Committees, 1915 Van Rebellion, 24 April 1915, Armenian Relocation and Resettlement, 1915 Events.

Giriş

Van'da Ermenilerin ilk örgütü, Varak Manastırı'nda Hırimyan Hayrik(MıgırdiçKhrimyan)¹ tarafından 1872 yılında kurulan Birlik ve Kurtuluş Örgütü idi.“Ya hürriyet ya ölüm” sloganıyla faaliyet gösteren Birlik ve Kurtuluş, kısa sürede Van ve civarında yayılmıştı. Örgüt üyelerinden olan Karapet İzacanyan, Mayıs 1872'de Rus Kafkas Genel Valisi'ne bir mektup göndererek Ruslardan yardım talep etmiş ve Van'da Rus konsolosluğunun açılmasını istemişti. Aynı zamanda bu dönemde Varak Manastırı'nda çıkarılan Van Kartalı gazetesiyle de Osmanlı Devleti'ne karşı siyasi bir propaganda yürütülmeye başlanmıştı.²1878'de ise bir grup Ermeni genç, “savunmasız Ermenileri, Türklere ve Kürtlere karşı korumak” adı altında Kara Haç Örgütü'nü kurmuştu.³

93 Harbi'nde Osmanlı Devleti'nin mağlubiyetiyle birlikte Van'da Ermeniler, İlericiler Birliği ve Silahtar Cemiyeti, Siyasal Kulüp gibi örgütler kurulmuştu. Bu örgütlerin teşkilatlanmasında Van'da Rus Konsolosu Ermeni asıllı Konstantin Gamsarakan ile Varak Manastırı'nda görevli Hrimyan Hayrik'in çabaları etkili olmuştu.⁴1885 yılında ise eğitimci Mıgırdiç Portukalyan tarafından Van'da Armenakan⁵ Komitesi kurulmuştu. Demokrat ve liberal olan komite,Taşnaklarla1896'da Van'da Ermeni isyanını örgütlemişti.⁶ Kafkas Ermenileri tarafından kurulan Devrimci Hınçak Komitesi, Doğu Anadolu, Rusya ve İran sınırında meskûn Ermenileri örgütleyerek bağımsız bir Ermeni devleti kurmayı amaçlamaktaydı.⁷ Aynı şekilde Taşnaksutyun Komitesi de bağımsız bir Ermeni devleti için halkı silahlandırarak devrimci eylemler gerçekleştirmişti.⁸ Ermeni yazar Hagopyan'a göre bu örgütler,baskıya karşı örgütlenen egemenlik teşkilatlarıydı.⁹ Osmanlı Devleti'nin doğusunda Van, bu

¹Hrimyan, 1858'de İstanbul'dan Van'a gelmiş, burada Varak Manastırı'na bir yatılı okul açmış ve İstanbul'da neşrettiği Van Kartalı'nı burada basmaya devam etmişti. Teodik Teodoros Lapçinciyan, *Baskı ve Harf: Ermeni Matbaacılık Tarihi*, çev. S. Malhasyan ve A. İncidüzen, Birzamanlar Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 110.

² Dilek Akgümüş, “Birinci Dünya Savaşı Sırasında Ermeni Ayaklanmaları” *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, C 12, S. 23, 2013, s. 24.

³Kurucuları arasında Mıgırdiç Portukalyan da yer almaktadır. Jean-Louis Mattei, Mıgırdiç Portukalyan ve “Armenia”Gazetesi (Terörizmden Şüpheli İllümlüğe), *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, S. 42, 2012, s. 53; Afşin Burak Umar, *Ermeni Devrimci Federasyonu (Taşnaksutyun) Kısa Tarihi*, Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2014, s. 33-34.

⁴ Önce İstanbul Ermeni Patriki daha sonra da Ecmiadzin Katogikosu olmuştur. Umar, *agt*, s. 25, 35.

⁵ Dikkat edilirse Armenakan Partisi, diğer Ermeni örgütlenmelerinden farklı olarak antik çağlarda Doğu Anadolu bölgesi için kullanılan Armenia ismini kullanmıştır. Partinin yayın organı olan Armenia gazetesinin Marsilya'da neşredilmeye başlandığı dikkate alınırsa Batı dünyasının bölgeyi Ermenilere atfetme çabasından etkilenmiş olabileceği değerlendirilmesini yapmak mümkündür.

⁶ Umar, *agt*, s. 36.

⁷ Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yayınları, İstanbul 1987, s. 431.

⁸ Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, TTK Yayınları, Ankara 1983, s.133.

⁹ Մ.Տ. Յակոբեան, *Թրքահայաստանի Կոմունիզմի [Türk Ermenistanı'nın Kaybı]*, Տպարան Սեփական, Երևան 1967, էջ 152; Güzin Çaykırın, *Erzurum, Van, Bitlis Vilayetlerinde Ermeni-Kürt İlişkileri (1908-1920)*, Hece Yayınları, Ankara, 2021, s. 57.

teşkilatların başlıca merkeziydi.¹⁰ Diğer bir deyişle “Ermenilik cereyanı ve komitacılık ruhunu anlamanın en ziyade tetkik edilecek sahası Van vilâyeti” idi.¹¹

Sonuç olarak Ermenilerin Van'da bu şekilde örgütlenmesinin ana nedeni, anlaşılacağı üzere Van'ın İran ile sınır ve kuzeyden Rusya'ya yakın olması idi. Bu minvalde komiteci Ermeniler, İran sınırından Van'a kolayca silah ve mühimmat taşımak için üç yol belirlemişlerdi. Bu yolların başlangıç noktası Rusya ve İran toprakları, varış noktası ise Osmanlı topraklarıydı. Bu güzergâhlarda Ermeni komiteleri, silah ve mühimmat nakli yaptıkları gibi komitelerine eleman da temin edebilmişlerdi. Dolayısıyla bu yollarla Rus ve İran Ermenileri, Van Ermenileri ile irtibatlarını kolayca sağlamışlardı.¹²

Görüldüğü üzere 19. yüzyıldan itibaren Van, Ermeniler için bir örgütlenme merkezi olmuştur. Bunun bir sonucu olarak da Osmanlı Devleti'nin en müşkül zamanlarından biri olan Birinci Dünya Savaşı'nda devlete isyan etmişlerdir. 1914'te Birinci Dünya Savaşı başladığı zaman Ermeni komiteleri, Erzurum'da VIII. Taşnak Kongresi'nde savaşın gidişatına göre Rusya'nın yanında yer alacaklarına dair bir karar almışlardı.¹³ Bu karar doğrultusunda da Taşnaksutyun Komitesi, Rusya'dan aldığı direktifler doğrultusunda Van'da Ermeni isyanını tertiplemek için kılavuz niteliği taşıyan Kişisel Savunma Talimatnamesi'ni yayınlamıştı.¹⁴ Bu kapsamda Ermeniler, Taşnaklı Aram Manukyan, ArşakVramyan ve İşhan¹⁵ önderliğinde Van ve çevresinde silahlanarak isyan hazırlığına başlamışlardı.¹⁶ Bu isyan hazırlığı, Rusların 1 Kasım 1914'te Doğu Cephesi (Kafkas Cephesi)'nden Osmanlı topraklarına taarruza başlamasıyla¹⁷ birlikte fiiliyata dökülmüş ve 20 Aralık 1914'te Ermeniler, Van'ın Karçikan (Reşadiye) ve Gevaş kazalarında genel bir isyan başlatmıştı.¹⁸ İsyân sonra daha da büyüyerek Şatak (Çatak), Havasor(Gürpınar), Tımar ve Erçek nahiyelerine yayılmıştı.¹⁹ Bu esnada 20 Aralık 1914'te ile Rus Çarı II. Nikolayile Ecmiadzin Katokigosu V. Kevork arasında bir görüşme gerçekleşmiş ve Çar, Katogikos'a hangi toprakları talep ettiklerini sormuştu.²⁰ Dolayısıyla isyanın başladığı dönemde meydana gelen bu görüşmenin Van'daki Ermeni isyanını tetiklemiş olabileceği değerlendirilebilir.

Çalışmada 1915 yılında Van'da Ermenilerin çıkarmış olduğu isyan ele alınmıştır. 1915'teki Van Ermeni isyanı hakkında çeşitli çalışmalar mevcuttur. Bu çalışmada diğer çalışmalardan farklı olarak Van merkezde gerçekleşen isyan, *gün gün* askerî tarih raporları çerçevesinde kaleme alınmıştır. Böylece Doğu Cephesi'nde Ruslarla savaş halinde olan 3'üncü Osmanlı ordusunun Ermeni çeteleri karşısında yaşadığı müşkülâtın daha iyi anlaşılacağı değerlendirilmektedir. Çalışmanın başlıca ana kaynağını Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi'nde tutulmuş askerî raporlar oluşturmaktadır. Ayrıca konu hakkında Ermeni kaynakları ve diğer çalışmalardan da yararlanılmıştır.

Osmanlıca belgeler, isyanın daha iyi anlaşılabilmesi için mümkün olabildiği kadar günümüz Türkçesine çevrilerek kullanılmıştır. Çeviriler sırasında Van ve çevresinde gerçekleşen isyanda geçen kimi yer isimlerinin günümüz karşılığı bulunamamıştır. Bundan dolayı yer isimlerinin yanına soru işareti konulmuştur.

1.Van Ermeni İsyanı: 20 Nisan–17 Mayıs 1915

¹⁰ Milli Savunma Bakanlığı Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Arşivi (ATASE) BDH-2820-69-2-54.

¹¹ Orhan Turan, “Van'da Bir İngiliz Konsolos Vekili: Bertram Dickson'ın Taşnak Cemiyeti Üzerine Değerlendirmeleri”, *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, S. 65, 2020, s. 137.

¹² Hasan Oktay, “Ermeniler ve Van İhtilal Örgütü (1896-1915)”, *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, S.5, (Bahar 2002), <http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=DergiIcerik&IcerikNo=301>, son erişim tarihi: 28.03.2021.

¹³ BDH-2811-26-28 (18 Eylül 1914); *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, c. 31/S.81, 1982, s. 61; Kemal Çiçek, “VIII. Taşnak Kongresi: Ermenilerin Karar Anı”, *I. Uluslararası Türk-Ermeni İlişkileri ve Büyük Güçler Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2014, s. 69.

¹⁴ Justin McCarthy, Esat Aslan, Cemalettin Taşkıran ve Ömer Turan, *1915 Van'da Ermeni İsyanı*, çev. Batuhan Yoğun, T&K Yayınları, İstanbul 2018, s. 198.

¹⁵ Mevlüt Yüksel, “Amerikan Board Misyonerlerinden Elizabeth Freeman Barrows Ussher'in Mektuplarında 1915 Van Ermeni İsyanı ve Osmanlı Kayıtları”, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 67, 2020, s. 572-573.

¹⁶ BDH-528-2061-22-10.

¹⁷ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3. Ordu Harekâtı*, c. 2, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993, s.101.

¹⁸ BDH-4-23A-5.

¹⁹ BDH-2820-69-3-1, 18, 33.

²⁰ Nejla Günay, “Rusya'nın Osmanlı ve İran Topraklarındaki Ermeniler ve Kürt Aşiretleriyle İlişkisi”, *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, S. 56, 2017, s. 68.

1915 Nisan'ında Van'da takriben 10.000 isyancı Ermeni vardı.²¹ Bunların birçoğu asker firarisiydi ve muntazam bir şekilde teşkilatlanmışlardı.²² Bu isyancılar, Aram Manukyan tarafından organize olunmuştu.²³ Van'daki Osmanlı askerî varlığı ise toplamda 1.650 kişilik jandarma ve askerî birlikler idi. Görüldüğü üzere bu kuvvetler, Ermeni isyancıları karşısında oldukça yetersizdi. Çünkü bölgede bulunan 3'üncü Osmanlı ordusu, Ruslarla savaş halindeydi. Nitekim 20 Nisan 1915'te Ermeni isyanı başladı.²⁴

“20 Nisan 1915:Büyük bir kısmı asker firarisi olan ve organize bir şekilde hareket eden ihtilalciler, Müslüman mahallesinde ve karakollara ateş etmeye başladı. Hamitağa Kışlası kapısında bulunan komiteciler öldürüldü. Başkale-Havasor (Gürpınar)-Mamuratürreşad?[telgraf hattının]telleri kesildi.

20/21 Nisan 1915: Müsademe her tarafta şiddetlendi. Ermeni mahallesinden Hamitağa Kışlası altına kadar açılan dehlizlerden kışlanın altına yerleştirilen lağım²⁵ infilak ettirildi, yalnız kışlanın duvarlarının çatlamasına sebep oldu. Kışladaki müfreze orada barınamayarak²⁶ terke mecbur oldu. İhtilalciler kışlayı işgal etti.

21 Nisan 1915: Şehrin her tarafında ateş şiddetle devam ediyor, şehir dâhilindeki esas durum, kaza dâhilinde Müslümanlar toplu olarak bulunuyor ve kale nispeten şehre hâkim olduğundan ihtilalciler burayı ele geçirmeye çalışıyor. Kaleye sahip olmak üzere komitecilerden seçilmiş 800 Ermeni kaleye hücum etti fakat hücum, kale önünde eridi. Şehrin, Bağlar kısmında bulunan Ermeniler ise oralardaki Müslümanlara nispeten toplu olduklarından o taraftaki Müslüman hanelerine taarruz ediliyor. Yürümekle muvaffak oldukları Müslüman hanelerini sakiniyle imha ediyorlar. Ayrıca şehrin dışındaki yolların dışarıdan gelecek müfrezelerin girişine mani olmak üzere gerekli görülen yerleri ihtilalciler tarafından tahkim edildiği görülüyor.

21/22 Nisan 1915: İhtilalciler bombalarla Müslüman hanelerini, Düyûn-ı Umûmiyye, Posta, Rejive birçok Osmanlı dairesini yakıp tahrip ettiler. Havasor tarafında yapılan takibatta bulunan jandarma müfrezelerinden 30 kişilik bir müfreze şehre girmeyi başardılar. Muradiye kazasıyla Tımar nahiyesi arasında bulunan Gürzot köyünde toplanan 700 ihtilalci Muradiye kaymakamı tarafından tepelendi. Erçek tarafındaki asilerle Muradiye ve Saray'a gelen müfrezeler arasında pek şiddetli müsademe devam ediyor. Bugün şehirde askerden 20 nefer şehit ve mecruh vardır.

22 Nisan 1915: Şehrin her tarafında ateş şiddetle devam ediyor. Hariçteki köylerden²⁷ ihtilalcilere sürekli olarak kuvvet takviyesi yapılıyor. İhtilalcilerin ellerinde bulunan silahların küçük çaplı Türk mavzeri, Rus mantellileri olduğu ve pek külliyetli bomba bulunduğu anlaşıldı. Sürekli devam eden müsademelerde pek ziyade cephaneye sarf ettiklerine nazaran ayrıca fişek imal etmekte oldukları da tahkim edildi. Kuvayı inzibatiye (jandarma kuvvetleri) arasında topçu neferi tefrik olunarak metruk toplardan istifade edilmeye başlandı. Bu suretle ihtilalcilerin taarruzu nispeten durdurulabildi. Saray'ın kuzeyindeki Akgiz? köyüne bir Rus süvari müfrezesi ilerledi. O taraftaki muharebe devam ediyor. İran/Kotur Boğazı'nın yanlarındaki yollardan kuvvetli bir düşman²⁸ müfrezesi ilerleyerek İran/Kotur'a giden her iki taraftan Ermeni çetelerinin dâhile sevki maksadının takip edildiği anlaşıldı. Kotur civarında bulunan 700 kişilik Türk Müfrezesi biraz geri çekildi.

23 Nisan 1915: Yukarı ve aşağı şehirde müsademe devam ediyor. İç şehirde kuvayı inzibatiye ihtilalcilerden birkaç hane zapt etti. Başkale'den 100 kişilik bir jandarma kuvveti merkeze geldi. Tımar nahiyesinden yakındaki müfreze ile merkeze gelmekte olan Muradiye kaymakamı, Kasmalı Gedigi'nde? içtima ile oraları işgal etmiş olan ihtilalciler karşısında ilerleyerek tevkif etti. Erçek

²¹ McCarthy vd., *age.*, s. 227.

²² BDH-2820-69-3-1; Çaykırın, *age.*, s. 139.

²³ Սերգեյ Վարդանյան, “Վանը Միջնադարից Մինչև XX. Դարի Սկիզբը [Ortaçağ'dan XX. Yüzyıla Kadar Van]”, *Պատմության և Հասարակական Գիտությունների Հանրագրություն [Tarih-Filoloji Dergisi]*, 3, 2010, էջ 30; McCarthy vd., *age.*, s. 220.

²⁴ BDH-528-2061-23-10; BDH-528-2061-23-11; Çaykırın, *age.*, s. 139.

²⁵ Yer altında açılmış üstü örtülü yol, hendek, tünel.

²⁶ BDH-528-2061-23-11.

²⁷ BDH-528-2061-23-12.

²⁸ Raporlarda geçen düşman ifadesi Ermeniler için değil, Ruslar için kullanılmıştır.

nahiyesinde Müslüman köylerine taarruz eden asilerden bir kısmı uzaklaştırıldı. İran dâhilinde bulunan Ermeni çetelerinin Van'a geçmek üzere hududun her tarafını tazyik ettikleri görüldü.²⁹

24 Nisan 1915:Şehrin her tarafında müsademe devam ediyor. Van-Saray yolu üzerinde ve Van'a yakın Hoş Gediği'nde? yolu kesen asiler, Saray'dan ve Van'dan sevk olunan müfrezelerle dağıtıldı. Havasor tarafından baskı gören komiteciler, Şatak civarında toplanarak hâkim mıntıkaları işgal ve tahkim ederek merkez kasabayı tahdit etmekte oldukları ve o tarafın tehlikeye düştüğü anlaşıldı. Hizan'dan KarkarDeresi ile Gevaş'a gönderilen müfreze, Hududyis? ve Tap?köyleri önünde 100 kadar Ermeni ihtilalcisinin ateşine maruz kaldı. Neticede müsademede ihtilalciler tepelendi.

26/27 Nisan 1915:Şehir de müsademe devam ediyor. Kuvayı inzibatiye birkaç haneyi ihtilalcilerden zapt etti. Zapt olunan hanelerden birçok maktuller görüldü. Maktuller teşhis edilemedi. Şapkalarına ve elbiselerine göre Rusya'dan geldikleri anlaşıldı. Van'ın binaları kerpiçten yapıldığı için top delip geçiyor. Evin dış kısmı harap olunca alt kısmında mazgallar açılarak müdafaa ediliyor. Kuvayı inzibatiyede cephaneye pek az kaldı. Gönderilen cephaneye henüz varmadı. Bundan dolayı asiler toplandıkları yukarı mahalleye Ereğ Dağı önlerinde kazdıkları siperlere hücum ediliyor. Havasor taraflarından gelerek şehre girmeye teşebbüs eden ihtilalcilerden bir kısmı NurgühGediği'nde? kuşatılarak 24 saat zarfında meydana gelen³⁰ müsademede 49'u maktul olarak ele geçirildi. Diğerleri firara muvaffak oldu. Kotur Deresi'nde ilerlemekte olan çoğunluğu süvari 1.500 kişilik düşman müfrezesi karşısında bulunan müfrezemiz iki günlük muharebeden sonra Razi Boğazı'na?çekildi.Erçek nahiyesinde takipte bulunan müfreze, Kotur müfrezesini takviyeye gönderildi. Hududun Karadere mevkiinden dâhile girmeye teşebbüs eden 50 atlıdan ibaret Ermeni çetesinden 3'ü telef edilerek uzaklaştırıldı.³¹

28/29 Nisan 1915: Bir iki gün iç şehirde uğraşıldı. Ereğ Dağı tarafında bulunan asiler kuşatılmaya çalışılıyor. Şehir dâhilinde şimdiki kadar meydana gelen müsademe de 173 yaralı ve 60 şehit vardır. Bitlis'ten ve Gevaş'tan sevk edilen müfrezeler Gevaş'ın Narik (Yemişlik), Pagan (Bağlama) ve civar köylerinde bulunan asilerle müsademe etmiş ihtilalcilerin elebaşlarındansekizi ölü olarak ele geçirildi. Pervari'den Özim yoluyla Müküs (Bahçesaray) nahiyesine sevk edilmiş müfreze Özimlilerin ateşine maruz kalmış menâat-i mevkiyesi (arazi sarplığı) hasebiyle sığınak olan Özim'i işgal eylemiştir. Kotur Deresi'nden ilerleyen düşman, taarruzuna devam etti. Ermeni çetelerini dâhile sevk ettikten sonra dönüş yaptı. Bu çeteleri takip³² etmek üzere Kotur'dan takip müfrezeleri gönderildi. Muradiye'den Tımar nahiyesine gönderilen müfreze, 150 kadar isyancıyı tepeleyerek Van'a dört saat mesafeye yaklaştı. İran'da hücum eden Rus kuvvetine karşı Musul üzerinden İran'a sevk edilen 1'inci Kuvayı Seferiye Dilman'a ulaştı. Ruslar Silloköyü? Doğusunda ki tepeleri tahkim ediyor. Bir kısım kuvvetinde Hantahtı mıntıkasına ilerlediği anlaşıyor.

30 Nisan/1 Mayıs 1915:Şehirde müsademe devam ediyor. Asilerin havaya uçurduğu iki hanede Türk efradı vaktiyle çıkarılmış olduğundan hiçbir hasara neden olmadı. Yalnız lağım bulmak üzere uğraşan nefer şehit oldu. Birkaç hane daha işgal edildi. Şehrin doğusunda ve yakınında Sinike Köyü? işgal edildi. Van-Bitlis Caddesi üzerinde bazı hâkim noktayı işgal ederek Van'a ulaşımı kesmeye çalışan asiler uzaklaştırıldı. Ereğ Dağı'nın kuzeyindeki dereye toplanan asiler üzerine giden müfreze, asilerden ancak 20'sini ölü ele geçirebildi. Yağmur ve kar müfrezenin hareketine engel oldu.

2/3 Mayıs 1915:Şehirde ateş devam ediyor. Yukarı mahalledeki ihtilalciler dağıtıldı. Sinike köyüne ilerleyen Türk müfrezesi 15 haneyi işgal etti. Haçboğan mahallesinde meydana gelen taarruzda mevki ele geçirildi. Neticede 23 şehit 27 yaralı verildi. Gevaş kazası köylerinde müsademe devam ediyor. Şatak'a gönderilen müfrezenin Vaviran (Çeper Dağı)Dağı'nda³³ müstahkem mevkilere yerleşmiş olan asilerle meydana gelen taarruzda başarılı olarak mevzii zapt ve 41 ihtilalcı ölü ele geçirilerek Şatak (Çatak)'a girdi.

4/5 Mayıs 1915:Şehirde ehemmiyetsiz derecede müsademe devam etti. Bağlar civarında pek şiddetli oldu. Neticede birkaç hane işgal edildi. 19 şehit ve 23 yaralı vardır. Havasor nahiyesinin

²⁹BDH-528-2061-23-13.

³⁰BDH-528-2061-23-14.

³¹BDH-2820-69-3-64(65).

³²BDH-528-2061-23-15.

³³BDH-528-2061-23-16.

Kos köyünde? bulunduğu haber alınan 42 kişilik bir Ermeni çetesini müfrezeler tarafından kuşatılarak 30'u ölü elde edildi. Muradiye kazasının Gürzot Köyü kilisesine taarruz eden asiler müfrezeler tarafından kuşatıldı. Üç gün devam eden müsademede asiler kaçıyor, 14'ü kurtuluyor. Kalanı tepeleniyor. Müfrezeden iki şehit, 14 yaralı vardır.

6/7/8/9 Mayıs 1915:Şehirde müsademe devam ediyor. 1'inci Kuvayı Seferiye ve Seyyar Jandarma Tümeni Hantahtı'ndan doğuya uzanan sırtları tahkim ediyor. İran/Hoy güneyindeki Rus kuvvetleri ilerliyor. Muradiye istikametinden Ermeni çetelerini takviye eden Rus müfrezeleri Hoy'a ilerliyor. Karadere'den hududa ilerleyen Ermeni çeteleri kuvvetli Rus müfrezeleri tarafından himaye edilmektedir. Diyadin tarafından dolaşan Ermeni çeteleri, Rusların himayesi altında Erciş istikametinde dâhile sarkmış ilerliyor.³⁴Van kasabası civarında Şuşati? Ve Kobati? köylerinden uzaklaştırılıp Yedikilise (Bakraçlı köyü) mevkiinde mühimmat toplayan asilerden 22'si öldürülmüş, kalanı Erek Dağı etrafında kaybolmuştur. Dâhille alakası kesilen bu asiler takip edilmektedir. Kilise içindeki bombalar ateş aldığından kilisenin bir kısmı asilerle havaya uçmuştur. Erzurum'dan gönderilen Erzurum, Erzincan Seyyar Jandarma taburlarıyla cebel takımı Van'a ulaştı.

10/11/12 Mayıs 1915:İç şehirde, Bağlar mevkiinde ve Erek mevkiinde müsademe devam ediyor. Şehirde güçlkle 11 hane zapt oldu, 15 şehit ve 45 yaralı verildi. Karadere'den hududa tecavüz eden düşman ilerliyor. Saray hududuna ilerleyen düşman Koçkan Ulya ve Suğla köylerini işgal etti. Kotur'dan ilerleyen düşman bir tabur piyade ve bir top ile Razi sırtlarına doğru ilerliyor. 1'inci Kuvayı Seferiye düşman karşısında Van Jandarma Tümenini terk ederek Becirga?-Gevaş-Başkale yolunu takiben 12 Mayıs 1915'te Van'a hareket etti. Zira Van'a Ruslar birkaç koldan yaklaşmakta ve asiler, Van'da onlara mukavemet etmekte idi.

13 Mayıs 1915: Van'ın durumu tehlikeye girdi. Tahliye mecburiyeti hasıl olmaktadır. Çete halinde Van merkez kasabasına giren Rus ve Ermeniler merkez kasabada halen mukavemet etmektedirler. Bugün hasta ve yaralılarla memur ve ahali ailelerinin bir kısmı bütün eşyalarını terk ederek 20 kayık Tatvan'a ve bir kısmı da Havasor istikametine sevk edildi.³⁵Gevaş yolunun temini için bir toplu bir tabur piyade Van'dan Gevaş istikametine gönderilerek Şivegah? sırtlarını işgal etti. 150 süvariden ibaret bir bölükte Tımar nahiyesindeki Tamisli Gediği'ne? sevk edildi. Abaga(Çaldıran)'dan ilerleyen düşman müfrezesi Bargiri (Muradiye)'yi işgal etti. Gürşaman'dan ilerleyen üç tabur piyade iki bölük süvariden ibaret düşman müfrezesi ileri harekâta devam ediyor. Süvariler, Muradiye merkezine girmiş akşama doğru Bezirmahir(Bendimahi?) köprüsünü zapt ederek hattı ricatları *Geylan Haydaranlı* aşireti köylülerinden bir kısım halkın *pek feci bir katliama maruz kaldığını* tahkik etti. Karadere'den ilerleyip Koçkan'ı işgal eden düşman yalnız kendi kuvvetlerini ileri sürdü.

14 Mayıs 1915: Bugün şehirde asilerle hafif müsademe oldu. Bezirmahir köprüsünü işgal eden düşman süvarisi Van istikametinde caddeyi takip etmektedir. Dün gece Gürzot'u işgal eden düşman müfrezesi üçsaat sonraya kadar köyden hareket etmiştir.

15 Mayıs 1915:Şehirde müsademe şiddetlendi. Bağlarbaşı'nda asilerin işgal ettiği birkaç hane top ateşiyle tahrip edildi. Erek Dağı güneyinde Tut Deresi'nde? müfrezelerle 32 kişilik çete arasında meydana gelen müsademede çete tamamen imha edildi.³⁶Düşmanın iki tabur piyade iki bölük süvari Canik-Van caddesini takip etmektedir. Bugün akşama Canik civarına müteşebbisi maruzdur. Gürzot'tan ilerleyen bir tabur piyade ve bir bölük süvari saat 08:30 evvelde Derecik istikametine geçmiştir. Karadere'den Abaga'ya yönelen düşman müfrezesi Noşar (Sağmal köyü)'a geldi. Bu durum karşısında merkez vilayete müfrezelerin asiler karşısında durabilmesi mümkün olmadığından Hoşab istikametinden çekilmeye karar verdi.

16 Mayıs 1915:Düşman iki koldan Van'a yaklaşmaktadır. Çocuk, kadın, erkek, ihtiyar, malul binlerce Vanlı Müslüman karadan yaya olarak Hoşab istikametine yürüyüşe geçti. Van-Hoşab Caddesi bir feci hal aldı. Kucaklarda narin kolları arasında taşmaktan aciz kalan anneler namuslarını canavarlar elinden kurtarmak için ciğerlerini terke razı gösteriyor. Yürümekten bitap kalan ihtiyar, malul kadın ve erkek yol kenarında terki hayat ediyor. Irz ve namusunu her şeyini feda ederek çırıl çplak kaçmakta olan alıştıkları uzun bir seferin tevliid ettiği afetten ayakları

³⁴ BDH-528-2061-23-17.

³⁵ BDH-528-2061-23-18.

³⁶ BDH-528-2061-23-19.

şişmiş aç kızlar, çılgın sesli anneler, ümitsizlik içinde ihtiyarlar bu vahli bir hal almış facianın içinde yürümekten bitap kalmış parçalanmış, yarılmış ayaklarını artık sürüklemeye dermanı kalmamış yardım isteyen mecnun bakışlı çocuklar velhasıl ölüme doğru yürüyen³⁷ bu sebil beşerin maruz kaldığı felaket tasvir ve tasavvurun fevkindedir. Bu suretle çekilmeye karar veren Van dâhili müfrezesi Van hükümeti ve Müslümanlar, Gevaş yolunun temini için bir müfreze sevk ettikten sonra bütün kuvvetler 17 Mayıs 1915'te çekilmeye karar verdi. Düşman Havasor'da bulunan jandarma fırkasına mensup iki tabura taarruz etti. Kuvayı Seferiye kumandanı mezkûr taburlarının Çoh'a? çekilmesini emretti ise de büyük bir kısmı Gevar'a geldi.

17 Mayıs 1915:Müfrezeler, Van merkez kazasını tahliye etti. İhtilalciler, Rus taarruz kollarının Van'ı takviye ettiklerinden haberdar değillerdi. Bu hareketin bir plan olduğunu tahkik edemeyecekleri mevkiden kaçma maksadının Türkler tarafından takip edildiğini ihtilalciler bildiler, dönüşte büsbütün yersiz kalmaları için bütün Müslüman mahallesini yaktılar. Her tarafı bombalarla imha ve tahrip ettiler. Van'da kalmış olan bir kısım Müslüman aciz kadın ve erkek baltalarla testerelerle parça parça edildiler. Amerikan yetimhanesine iltica edenler bile faciadan ve şecaatten kendilerini kurtaramadılar. 17 Mayıs 1915'te Ermeniler, Van merkez kasabasında yaptıkları bu katliamı tarih işitmemiştir. 19 Mayıs 1915'akşama kadar bu katliam sahnesi devam etti. 20 Mayıs 1915'te Rus müfrezeleri Van'a dâhil oldu. Budan sonra çeteler hücum ederek³⁸ahalinin takibi ve imhası başladı. Kuvayı Seferiye pek uzun dolaşmalardan ve dağlardan Van Gölü güneyine gelebildi. Ermenilerin bu ihtilalinden Ruslar, pek büyük istifade ederek Muş Ovası'nı istila ve süvarileriyle Muş önüne kadar dayandılar. Diğer taraftan Van'ın güneyinden Bitlis Boğazı'na kadar ilerlediler. Dolayısıyla Ermeniler bu hareketlerle bir Türk kolordusunun perişan olmasına (...?)Van ve Bitlis gibi iki vilayetin istila edilmesine ve asıl 3'üncü Ordunun büyük bir kısmının gerisinde bulunan Rus kuvvetlerine karşı 3'üncü Orduyu pek uzun ve pek büyük harekât icrasına sebebiyet verdi ki Haziran(1915) ortasında başlayan sağ cenah harekâtı bunun sonucudur. Van Ermeni köylerinden bir kısmı hükümete itaat ederek bu harekati telin etti. Örneğin Van'ın yakınında İskele köyü sakini adına Heyet-i İhtiyariye'nin vilayete³⁹ gönderdiği mektup hükümetin itaatkâr halkına karşı tavır ve hareketiyle komiteye bağlı olmayan halkın almış olduğu duruma güzel bir örnektir."⁴⁰

Günlük raporlara göre 26 günlük şiddetli müsademelerden sonra 1.854 komiteci Ermeni ölmüştü. Osmanlı askerinin kaybı ise 140 şehit ve 282 yaralı idi. Ermeni yazar Martirosyan'a göre 70 yaralı, 58 Ermeni ölmüştü.⁴¹ Sahakyan'a göre ise350 Ermeni fedai ölmüş, Osmanlı askerinden de1.000 kadarı hayatını kaybetmişti.⁴²Yine raporlardan anlaşıldığına göre Osmanlı birlikleri tarafından Van, yeterince takviye edilememiştir. Zira birliklerin bir kısmı Rus kuvvetlerine karşı muharebe halinde bir kısmı da Gevaş, Şatak ve Tımar nahiyesine bağlı köylerde Ermeni isyanını bastırmakla meşguldür. Dolayısıyla bu durum Van merkezde güvenlik açısından bir zafiyet oluşturduğu gibi Osmanlı birliklerinin gücü de ikiye bölünmüştür.⁴³İsyan sırasında başka bölgelerden sevk edilen birlikler de zamanında Van'a ulaşamamıştır. Günlük raporlara dikkat edilirse isyanın ortalarına doğru Osmanlı birliklerinin bölgeye sevk edildiği anlaşılabacaktır. Cephane yetersizdir. Ayrıca Ermeni komitecilerin birçoğu asker firarisi, ki bu durum isyancıların askerî tecrübeye sahip olması anlamına gelmektedir.

Nitekim birçoğu Osmanlı Ermenisi, Rus işgaline karşı yaşadıkları toprakları savunması gerekirken şehrin anahtarını Rus Kafkas Ordusu Komutanı General Nikolay Yudenic'e teslim etmişlerdi. Böylece vilayetin idaresi de Ermeni Aram Manukyan'a verilmişti.⁴⁴ Fakat Temmuz

³⁷BDH-528-2061-23-20; Çaykırın, *age.*, s. 140-141.

³⁸BDH-528-2061-23-21.

³⁹BDH-528-2061-23-22.

⁴⁰ Başkumandanlık Vekâletine Van isyanı sonrası *Van İhtilali Ahiri* adıyla sunulan rapor. BDH-528-2061-23-23.

⁴¹Յ. ՏէրՄարտիրոսեան, *ՄեծԴէպքերըՎասպուրականում1914-1915Թուականներին [1914-1915 Yılları Arasında Van'da Büyük Olaylar]*, Արարատ, Երեւանի, 1917 <http://www.digilib.am/book/2100/2550/19999/Մեծ%20Դէպքերը%20Վասպուրականում%201914-1915%20թուականներին> , son erişim tarihi: 01.06.2023.

⁴² Ռ. Օ. Սահակյան, “ՎասպուրականիՀայութեանԳոյամարտը 1915 Թվականին [1915'te Van'da Ermeni Mücadelesi]”, 1995. [http://hpj.asj-oa.am/5236/1/1995-1\(19\).pdf](http://hpj.asj-oa.am/5236/1/1995-1(19).pdf) son erişim tarihi: 12.02.2020.

⁴³ Akgümüş, *agm.*, s. 30.

⁴⁴ՏէրՄարտիրոսեան [Ter Martirosyan], 1917, <http://digilib.aa.am/book/2100/2550/20052/Մեծ%20Դէպքերը%20Վասպուրականում%201914-1915%20թուականներին>, son erişim tarihi: 01.06.2023.

1915'te Rusların Van'dan çekilmeye⁴⁵ başlamasıyla birlikte Rus General Yudenic, Van ve çevresinde bulunan Ermenilerin Kafkasya'ya göç etmesi emrini vermişti. Bu minvalde Van ve çevresinden yaklaşık 150.000-200.000 Ermeni, Erivan başta olmak üzere Kafkasya'ya göç ettirilmişti. Bu göç sırasında hastalık ve açlıktan 50.000, Kürtlerin göç kabilelerine saldırmasından 40.000 Ermeni hayatını kaybetmişti.⁴⁶ Ayrıca Van'ın işgaliyle birlikte 102.808⁴⁷ Müslüman da mülteci durumuna düşmüştü. Diyarbakır'da toplanan bu mülteciler; Urfa, Antep ve Adana'ya gönderilmişlerdi.⁴⁸

Ruslar, Ağustos 1915 sonuna doğru Van'a tekrar hâkim olmuşlar ve vilayetin idaresini bu defa Ermenilere değil Rus General Pavel Voronov'a vermişlerdi.⁴⁹ Dolayısıyla Van isyanı sonrası Vanlı Ermeniler, hem yaşadıkları topraklardan hem de Van'ın idaresinden uzaklaştırılmışlardı. Öte yandan Osmanlı Devleti, Van'da isyanın başlamasıyla birlikte 24 Nisan 1915'te Ermeni komitelerini kapatma kararı almış ve üyelerini tutuklamıştı. Ayrıca 17 Mayıs 1915'te Van işgal edilince Doğu Cephesi'nin güvenliği sağlamak amacıyla 27 Mayıs 1915'te savaş alanlarından bir kısım Ermeni ve ailelerinin Halep ve Musul vilayetlerine sevkine karar vermişti.⁵⁰ Sonrasında bu sevk faaliyeti, Anadolu'nun birçok vilayetine yayılmıştı. Zira bir Osmanlı raporuna göre, *Çanakkale Boğazı'nın sukutu (düşmesi) ile beraber Bursa, Erzurum gibi ateş hattında bulunan bir mevki, Sivas'a geçirdi. Gerek böyle bir halde gerek Karadeniz'de vuku bulacak bir taarruzun karşısında Konya'nın vaziyeti Erzincan'ın vaziyetinden farklı olmayabilirdi.*⁵¹ Dolayısıyla devletin herhangi bir bölgesinde meydana gelebilecek bir durum ülkenin her yerini etkileyebilecek bir etkiye ve öneme sahipti.

Nitekim Van isyanıyla birlikte Osmanlı Devleti, Ermeni komitelerine ve bunlara yardım ve yataklık eden Ermenilere karşı tavır değiştirmiş ve devletin toprak bütünlüğünü tehlikeye sokabilecek her bir faaliyet için ciddi önlemler alabilmiştir.

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi, hiç şüphesiz en hareketli ve en büyük kayıpların yaşandığı cephelelerden biridir. Ve bu cephenin yarılması Van'ın Ruslar tarafından işgali ile başlamıştır. Ruslar, Van'ı işgal edince şehrin idaresini geçici de olsa Ermenilere vermiştir. Fakat bu çok kısa sürmüştü. Buna göre Van'da bulunan Ermeniler, Ruslar tarafından Kafkasya'ya göç ettirilmiş, Van'ın idaresine de Rus yöneticiler atanmıştı. Öte yandan Osmanlı Devleti, Van isyanıyla birlikte Ermenilerin devletin toprak bütünlüğünü nasıl tehlikeye düşürdüğünü müşahede etmiş ve Ermeni komitelerini kapatarak üyelerini tutuklamıştı. Ayrıca komiteci Ermenilerin aileleriyle birlikte devletin güney vilayetlerine sevkine ve gittikleri yerlerde iskân edilmesine karar vermişti. Görüldüğü üzere Van'da geniş çaplı olarak Ermeniler tarafından başlatılmış olan isyan, Osmanlı Devleti'nin Ermeni milleti üzerindeki tutumunu da değiştirmiştir. Günlük raporlar dikkate alındığı zaman isyanın şiddeti, azımsanmayacak derecede etkilidir.

Sonuç olarak Van'ı işgal eden Rus birlikleriyle birlikte sevinç gösterileri düzenleyen ve kiliselerde çanlar çalan Osmanlı vatandaşı Ermeniler, gerçekte Van'daki isyandan sonra Anadolu'ya veda sürecini başlatmışlardır.

BİBLİYOGRAFYA

Arşiv Belgeleri

⁴⁵ 5 Ağustos 1915'te Rus birlikleri Van merkezden Erçek'e çekilmişler, Van valisi Cevdet Bey'de 10 Ağustos 1915'te Mamuratülaziz'den Van'a gelmişti. BDH-2827-99-4

⁴⁶ Nejla Günay ve Güzin Çaykiran, "Rusların 1915 Yılında Van Vilayeti ve Çevresinden Ermenileri Kafkasya'ya Göç Ettirmesi", *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, C 14, S.27, 2020, s.141.

⁴⁷ Erol Kaya, "I. Dünya Savaşı'nda Erzurum Mültecileri", *Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'de Erzurum*, C.I, Y. Aslan ve T. Başak (Editörler), ER-VA Yayınları, Erzurum 2019, s. 97

⁴⁸ *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, S.31/81, Aralık 1982, s.229.

⁴⁹ Ռ. Սահակյան, «Միլիցիայի կազմակերպումը վանի նահանգում (1915 թ. Հոկտեմբեր – 1916 թ. Սեպտեմբեր) [Van Vilayeti'nde Milis Örgütü (Ekim 1915 - Eylül 1916)]», *Պատմա-Բանասիրական Հանդես*, 2, 2018, էջ49.
<https://artsakhib.am/2019/09/05/միլիցիայի-կազմակերպումը-վանի-նահանգ/>(Erişim Tarihi: 2.05.2021).

⁵⁰ *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918*, C. I, ATASE Yayınları, Ankara 2005, s.127-133.

⁵¹ BDH-528-2061-20-2.

MSB Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Arşivi (ATASE), Birinci Dünya Harbi Kataloğu (BDH), Klasör-Dosya-Fihrist-Eki

2820-69-2-54, 2811-26- 28, 528-2061-22-10, 4-23A-5, 2820-69-3-1, 18, 33, 2820-69-3-1, 528-2061-23-10, 528-2061-23-11, 528-2061-23-12, 528-2061-23-13, 528-2061-23-14, 528-2061-23-15, 528-2061-23-16, 528-2061-23-17, 528-2061-23-18, 528-2061-23-19, 528-2061-23-20, 528-2061-23-21, 528-2061-23-22, 528-2061-23-23,2820-69-3-64(65), 2827-99-4, 528-2061-20-2.

Telif ve Tetkik Eserler

AKGÜMÜŞ, Dilek, “Birinci Dünya Savaşı Sırasında Ermeni Ayaklanmaları”, *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, C 12, S. 23, 2013, s. 23-47.

Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918, C. I, ATASE Yayınları, Ankara 2005.

Askerî Tarih Belgeleri Dergisi, C 31, S. 81, Aralık 1982.

Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3. Ordu Harekâtı, C. 2, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993.

ÇAYKIRAN, Güzin, *Erzurum, Van, Bitlis Vilayetlerinde Ermeni-Kürt İlişkileri (1908-1920)*, Hece Yayınları, Ankara2021.

ÇİÇEK, Kemal, “VIII. Taşnak Kongresi: Ermenilerin Karar Anı”, *I. Uluslararası Türk-Ermeni İlişkileri ve Büyük Güçler Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2014.

GÜNAY, Nejla, “Rusya'nın Osmanlı ve İran Topraklarındaki Ermeniler ve Kürt Aşiretleriyle İlişkisi”, *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, S. 56, 2017, s. 61-80.

GÜNAY, Nejla ve Çaykırın, Güzin, “Rusların 1915 Yılında Van Vilayeti ve Çevresinden Ermenileri Kafkasya'ya Göç Ettirmesi”, *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, C 14/S.27, 2020, s.133-150.

GÜRÜN, Kamuran, *Ermeni Dosyası*, TTK Yayınları, Ankara 1983.

KAYA, Erol, “I. Dünya Savaşı'nda Erzurum Mültecileri”, *Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'de Erzurum*, C I, (Ed.Y. Aslan ve T. Başak), ER-VA Yayınları, Erzurum 2019.

LAPÇİNCİYAN, Teodik Teodoros, *Baskı ve Harf: Ermeni Matbaacılık Tarihi*, çev. S. Malhasyan ve A. İncidüzen, Bizzamanlar Yayıncılık, İstanbul 2012.

ՄԱՐՏԻՐՈՍԵԱՆ, Յ. Տէր, *ՄեծԴէպքերըՎասպուրականում1914-1915Թուականներին[1914-1915 Yılları Arasında Van'da Büyük Olaylar]*, Արարատ, Երևանի, 1917 <http://www.digilib.am/book/2100/2550/19999/Մեծ%20Դէպքերը%20Վասպուրականում%201914-1915%20թուականներին>, son erişim tarihi: 01.06.2023.

MCCARTHY, Justin, Aslan, Esat, Taşkırın, Cemalettin ve Turan, Ömer, *1915 Van'da Ermeni İsyanı*, çev. B. Yoğun, T&K Yayınları, İstanbul, 2018.

MATTEI, Jean-Louis, Mıgırdıç Portukalyan ve “Armenia” Gazetesi (Terörizmden Şüpheli İlimliğa), *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, S. 42, 2012, s. 47-76.

OKTAY, Hasan, “Ermeniler ve Van İhtilal Örgütü (1896-1915)”, *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, S.5, (Bahar 2002), <http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=Dergiler&IcerikNo=301>, son erişim tarihi: 28.03.2021.

- ՍԱՀԱԿՅԱՆ, Ռ. Օ., “Վասպուրականի Հայություն Գոյամարտը 1915 Թվականին [1915'te Van'da Ermeni Mücadelesi]”, 1995. [http://hpj.asj-oa.am/5236/1/1995-1\(19\).pdf](http://hpj.asj-oa.am/5236/1/1995-1(19).pdf), son erişim tarihi: 12.02.2020.
- ՍԱՀԱԿՅԱՆ, Ռ., “Միլիցիայի Կազմակերպումը Վանի նահանգում (1915 թ. Հոկտեմբեր – 1916 թ. Սեպտեմբեր) [Van Vilayeti'nde Milis Örgütü (Ekim 1915 - Eylül 1916)]”, *Պատմա-Բանասիրական Հանդես*, 2, 2018, էջ 149-160 <https://artsakhib.am/2019/09/05/միլիցիայի-կազմակերպումը-վանի-նահանգ/son-erişim-tarihi: 02.05.2021>.
- TURAN, Orhan, “Van'da Bir İngiliz Konsolos Vekili: Bertram Dickson'ın Taşnak Cemiyeti Üzerine Değerlendirmeleri”, *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, S. 65, 2020, 131-160.
- UMAR, Afşin Burak, *Ermeni Devrimci Federasyonu (Taşnaksutyun) Kısa Tarihi*, Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2014.
- URAS, Esat, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yayınları, İstanbul 1987.
- ՎԱՐԳԱՆՅԱՆ, Սերգեյ “Վանը Միջնադարից Մինչև XX. Դարի Սկիզբը [Ortaçağ'dan XX. Yüzyıla Kadar Van]”, *Պատմա-Բանասիրական Հանդես [Tarih-Filoloji Dergisi]*, 3, 2010, էջ 20-33. <https://artsakhib.am/wp-content/uploads/2019/10/Սերգեյ-Վարդանյան-Վանը-միջնադարից-մինչև-XX-դարի-սկիզբը.pdf>, son erişim tarihi: 02.05.2021.
- ՅԱԿՈԲԵԱՆ, Մ.Տ., *Թրքահայաստանի Կորուստը [Türk Ermenistanı'nın Kaybı]*, Տպարան Սեվան, Պեյրուբ 1967.
- YÜKSEL, Mevlüt, “Amerikan Board Misyonerlerinden Elizabeth Freeman Barrows Ussher'in Mektuplarında 1915 Van Ermeni İsyanı ve Osmanlı Kayıtları”, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.67, Ocak 2020, s. 563-600.

EKLER

Ek-1: Ermenilerin Van'daki İsyanına Dair Tutulan Günlük Raporlar (20 Nisan-17 Mayıs 1915)

سازمان اسناد و کتابخانه ملی
جمهوری اسلامی ایران

شعبه

نومرد

4

در این هفته ایام تقویم ایلیه قوتی بر روی قوتی و آیدوم ایلیه ایلیه سوار
خوبیک جویزه (زیرکانه) در این هفته قوتی ایلیه جویزه آمده نشد.
ایلیه قوتی در این هفته قوتی ایلیه جویزه قوتی ایلیه جویزه قوتی ایلیه جویزه

در این هفته قوتی ایلیه جویزه قوتی ایلیه جویزه قوتی ایلیه جویزه قوتی ایلیه جویزه
باز - ۱۱ - قوتی ایلیه جویزه قوتی ایلیه جویزه قوتی ایلیه جویزه قوتی ایلیه جویزه
صادق شده :

A	2
D	7029
F	29-11

در این هفته قوتی ایلیه جویزه قوتی ایلیه جویزه قوتی ایلیه جویزه قوتی ایلیه جویزه
باز - ۱۱ - قوتی ایلیه جویزه قوتی ایلیه جویزه قوتی ایلیه جویزه قوتی ایلیه جویزه
صادق شده :

در این هفته قوتی ایلیه جویزه قوتی ایلیه جویزه قوتی ایلیه جویزه قوتی ایلیه جویزه
باز - ۱۱ - قوتی ایلیه جویزه قوتی ایلیه جویزه قوتی ایلیه جویزه قوتی ایلیه جویزه
صادق شده :

در این هفته قوتی ایلیه جویزه قوتی ایلیه جویزه قوتی ایلیه جویزه قوتی ایلیه جویزه
باز - ۱۱ - قوتی ایلیه جویزه قوتی ایلیه جویزه قوتی ایلیه جویزه قوتی ایلیه جویزه
صادق شده :

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ
الحمد لله رب العالمین

شعبه

نومرد

۱۷

۱۷ / ۱۷ / ۱۹۱۴ ده

کتابخانه مصادره دولت ایروان . در سه سرتی بوی اوزرینه
و دانه بقیه خسته کدخدیه بوی ساید عصف
ارغوانه ملزولک ~~تخت~~ خانجیلده

A	۱۷
D	۱۰۲۹
E	۲۹-۱۴

خاسته و قدیم ایران را فقیه محمد امین اولی در و احزاب او جمله کس
و خاسته ایستاده است .

فزانیه قارق . در سه کوشه کوشه ملزله (خودروی) (خواب) قرقه
اولده بوزند . این اختلاط است مدومه خالص . بینه مصادره
اختلاطیه تپه لده .

۱۷ / ۱۷ / ۱۹۱۴ ده

مخدومه مصادره دولت ایروان . قوق اقباطیه بر قوق خانی را اختلاطیه در
ضبط ایستاده . ضبط اولیاد خانی اده بر جود موقوفه کولده . موقوفه

تستیه ایروان . شایسته این واجب این تقاضا در جوده کولده ایستاده
دانش ایستاده کویجه به هو باید این ایروان . خطبه ده لوب کویجه . اوست

تس فرات اولیاد است مشوره سازی در آید . در فقه ایروان .
قوق اقباطیه در جینی نه بیله از کولده . کویجه جینی نه کولده در باران .

بینه در ولایه ایستاده ایستاده ایستاده .
انگلیز قازوق در سیرا جهیم ایروان .

مخدومه . جبهه نه مکه در کله ایستاده قیس ایروان اختلاطیه در قیس
(نور کوی) کدین ایستاده ایروان بیکه در سه سرتی بوی اوزرینه

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
مَدْرَسَةُ الْإِسْلَامِيَّةِ
شعبه

نومرو

۱۲

A	۱۲
D	۱۵۲۹
	۲۳-۱۵

مدرسه بجهت سنده قنده قندوزی مقولاً اکره ایله . دبدار فوره
 موزده اولده .
 (موزده) دره سنده ایروان اولار قشم قشم سوار بولنه بلایو بلیک
 دیکه موزهی خایون بولنه موزه ز ایلی کو قند ی - بولنه جول
 (ازی) بولنه بجهت حقلده . (أ- عیشا) بجهت نقیبات بولنه
 موزه قند موزهی نقویه به اولده .
 حده دك قنده موقنده دهنه بولکه نبت ایله ای ایله
 این قنده ای نقیه اییم - دای قوی به اولده ایله .
 ۱۵ / ۱۱ / ۱۹۰۹ ده
 بایک کوی ایچ مکرده اولمده . (ده-ک) قند عیبه بولنه عیبه
 احاطه بجهت حالیکو - - - - -
 مکرده ایله - - - - -
 ۱۷۴ بروج د - - - - -
 نقیه مکرده اولمده کوز بجه موزه کوز نایک نایک ، یا نایه
 دجرا قوب اولمده مکرده ایله مکرده ایله مکرده ایله
 کوز نایک اولمده ایله - - - - -
 بولنه ایله (اد-بیم) قوبیه (کسی) نایه نه سوله ایله موزه
 (اد-بیم) بیدر آنته مکرده قلم نایک قوبیه حبیب کصفاه
 اولمده (اد-بیم) ای انکه ایله - - - - -
 مکرده ایله مکرده ایله مکرده ایله مکرده ایله مکرده ایله
 مکرده ایله مکرده ایله مکرده ایله مکرده ایله مکرده ایله
 قند دره سنده ایروان مکرده قند دره ایله ایله ایله ایله
 مکرده ایله مکرده ایله مکرده ایله مکرده ایله مکرده ایله

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

شماره

نومرو

(10)

تتمت بسم الله الرحمن الرحيم
موضوعه احوال و وضعه و وضعه و وضعه
بسم الله الرحمن الرحيم

A	2
D	1029
F	23-17

بسم الله الرحمن الرحيم
 ۱۹۱۷ / ۱۱ / ۱۱ ده
 کتبه اهل بیت و جمده صادره و در آن ایام .
 شریک اولده . بینه ده برقع خانه استه ایله . اوله قلمه شریک
 و بیری اوج بودم و قلمه .
 خدای نام سنک (کوی) قلمه بولمق فرأفانه قلمه اوله ایله
 اینه قلمه / قلمه احوال ایلمدن اوقونه قلمه اوله ایله .
 مرادیه قلمه (کو - زوق) قلمه قلمه ایله صادره ده ایله
 قلمه احوال ایله . اوج بودم و در آن ایام صادره ده ایله
 قلمه ایله . اوله دردی قلمه . سبب قلمه ایله .
 قلمه ده ایله اوله دردی بودم و اوله .

۱۹۱۷ / ۱۱ / ۱۱ ده
 کتبه صادره و در آن ایام .
 خانه قلمه سوله قلمه ایله و قلمه قلمه ایله .
 قلمه ایله روی قلمه ایله .
 قلمه ایله ایله قلمه ایله .
 قلمه ایله ایله قلمه ایله .
 قلمه ایله ایله قلمه ایله .
 قلمه ایله ایله قلمه ایله .

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ
الحمد لله رب العالمین

شبه

نومرو

۱۶

دوره قصه جازنه (استون) و توپان قریبانه تنگه الوغیه
بسی طبعاً سوخ که جمع آید کسانه بده ایسب انده ایسبه
تباتی (دوره) طی اراضه کایه ایسب . . .

کسیله بری صید قفقیه ایسب . . .
از خودم کونیه بوسه ایسب . . .
۴۷ ، ۴۸ ، ۴۹ / اسد / ۵۰ ده . . .

A	۲
D	۱۰۹۹
F	۲۲-۱۸

ایسب ناره . . .
تازه . . .
باید بکنه . . .
ایسب ناره . . .

بجوع ویرله . . .
قوه دسه ده عدده . . .
سوی عدده ایسب . . .
قوله ده ایسب . . .

ایسب . . .
بجوع ناره . . .
کوانه . . .
زیرا ده ایسب . . .

بانتونک عاصه دانه مقاره ایسب . . .
۴۰ / اسد / ۴۱ ده . . .

دانه دلق که دغانه . . .
دانه در قیاس کیم . . .
بجوع ناره . . .
سوره ایسب . . .

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
الحمد لله الذي هدانا لهذا
ما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

شعبه

نومرو

۱۷

کونیه بزرگ خان ایسوه برطولیله بشار سادو واندره آهسته استقامت
کونیه بزرگ شهردار کاوه خندان استقامت .
تخصیصیله ایسوه بزرگ خان ایسوه برطولیله سادو واندره آهسته استقامت

A	۱۷
D	1029
F	23-19

تبار نایب شهردار قاسمی که خندان سواد است .
ایسوه برطولیله بزرگ خان سادو واندره آهسته استقامت .
کونیه بزرگ خان ایسوه برطولیله سادو واندره آهسته استقامت .
کونیه بزرگ خان ایسوه برطولیله سادو واندره آهسته استقامت .

کونیه بزرگ خان ایسوه برطولیله سادو واندره آهسته استقامت .
کونیه بزرگ خان ایسوه برطولیله سادو واندره آهسته استقامت .
کونیه بزرگ خان ایسوه برطولیله سادو واندره آهسته استقامت .

کونیه بزرگ خان ایسوه برطولیله سادو واندره آهسته استقامت .
کونیه بزرگ خان ایسوه برطولیله سادو واندره آهسته استقامت .
کونیه بزرگ خان ایسوه برطولیله سادو واندره آهسته استقامت .

کونیه بزرگ خان ایسوه برطولیله سادو واندره آهسته استقامت .
کونیه بزرگ خان ایسوه برطولیله سادو واندره آهسته استقامت .
کونیه بزرگ خان ایسوه برطولیله سادو واندره آهسته استقامت .

کونیه بزرگ خان ایسوه برطولیله سادو واندره آهسته استقامت .
کونیه بزرگ خان ایسوه برطولیله سادو واندره آهسته استقامت .
کونیه بزرگ خان ایسوه برطولیله سادو واندره آهسته استقامت .

شعبه

نومرد

۱۸

دعوت ایله خبر یاره ایله بون سوزیه جاییک - دله جادهئی

ققیه ایله د - بولوه اقم جاییک جازیه نیجه مایله .

کوردونه ایروسیله برضا یاره در بون سوزیه ساعته سزیه اولده در بون

A	29
B	1029
C	29-20

استقانه گت -

قوه دده - آغیبه قوم نیجه دیکه مازده ایش - 29

بودیفته قایکونه در اولاده مازده لاکه قایکونه

قوه بیله مکه اولد قیله خوشاب استقانه جملله قوا وادی .

۱۳۱۱/۵ ده : استقانه استقانه جملله جملله

دیکه ایله قوله دانه باند قوه د - استقانه ، استقانه ، استقانه

در صعب ، قاریه ، ارطک ، استقانه ، استقانه ، استقانه

استقانه قوه دله کور بایا اولده خوشاب جادهی بیخ قیفت حانی اولده

بجیمه استقانه استقانه استقانه استقانه استقانه استقانه

تیکه قوه دنده تابه قوهی آره سنده استقانه استقانه استقانه

میدوزرا اولده قوه بیله استقانه استقانه استقانه استقانه

تاید قوه استقانه استقانه استقانه استقانه استقانه استقانه

دست خا ایرد بولا صیله قوهی استقانه استقانه استقانه

ایله آقده آقاردی نیجه بوهی استقانه استقانه استقانه

حای نایسده دیکونه استقانه استقانه استقانه استقانه

تاید قوه بایریم نیجه بایریم آقاردی استقانه استقانه

ساره استقانه استقانه استقانه استقانه استقانه استقانه

بوسه قیوت
مورد قالیقین قولنه ~~صوه قهر و قهر~~

A	23-21
B	1529

مورد قالیقین قولنه ~~صوه قهر و قهر~~

شعبه
نومرو
(۱۹)

اهل اسلامیه
تواریکیه
سابق ~~صوه قهر و قهر~~

دکمه (مختصه) ده برنده
قرق سنه قیوت قیوت
ایتم قیوت (کوره) امدی

موزه (کوره)
دانه قیوت ایتمه قیوت
ادینه استیضیه

موزه قیوت
ادینه استیضیه
موزه قیوت

موزه قیوت
ادینه استیضیه
موزه قیوت

موزه قیوت
ادینه استیضیه
موزه قیوت

موزه قیوت
ادینه استیضیه
موزه قیوت

موزه قیوت
ادینه استیضیه
موزه قیوت

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين
والصلاة والسلام على
سيدنا محمد وآله الطيبين
الطاهرين

شعبه

تومرد

۵۱

۱۰۲۹
۲۳-۲۲

کونه دیکه (دوبله) معجب منسوبه عانتت مفوتت
اهلک قاری طوره وکته قوتی . ولقبه انبیا اهلیت
آله اولادین دفته کونله بکله .
دانه ویا لجه به افتلاد وعباده انانده بین له ۱۶ / ۱۷ / ۱۸ / ۱۹ / ۲۰ ده
ویا بکرده ده چو بکلمون مدانه صیقله . تلفت کلکت
اهلیت به لجه داتر به عله زاینده اولور اوزده قوتیه سنیه
بیکور . قد روز لایله . اینه و خانه سده ورت ایله . در (طام آویجا)
تکلیفان مدانه صیقله . صله قدرده مواد افتلویه ، لویا ،
اسمه ، مینه ، ایل کله ، مینزده دو دیار ایوردنه
طلعه صیقله .
دینه دانه کعبه افتلاد ودام ایله ا

آینه کعبه قلا . اینه . سوچه که اعلوه شد و لایله اول مینه
وتالور به بکلمه صیقله و قضاغه ایل ایله حصه وکله
حق نیم اقله کلیم ایله ویا لوه کلا و لایله قوتیه توزیع
اولور ده و اینه اسمه وکله دیوانا به قوتیه توزیع
دایم کله زایندن قوه عصاره جمع ایلا قوه عصاره
احلوه کعبه انده . حایرتی و بونه قصه ی بافته نه اعلوه
قفاون اینه ایلام فایده زیمه کله ایله .
ای اینه لایله کله بکلمه بکلمه بکلمه بکلمه بکلمه بکلمه
قلا وده بکلمه بکلمه بکلمه بکلمه بکلمه بکلمه بکلمه بکلمه